

konkrétní událostí v životě člověka (soustředí se na vnímání těla) a objevení se konceptu „bezvěkého já“ (případy, kdy autorky a autoři hranici stáří nepřipisují žádný význam). Jako klad vidím i to, že ukázkou z autobiografických materiálů Voľanská uvozuje i teoretickými vstupy a dalšími informacemi, tzn. opět je kontextualizuje a provádí potřebnou triangulaci.

Knihu L. Voľanské považují za zdařilou, neboť naplňuje svůj záměr. V ukázkách představuje různorodý druh přístupu jednotlivých autorek a autorů k tematizaci „stáří“ (hranice stáří jsou různé, jde o postupný proces, i ve stáří existují změny, které se neváží na moderní étos práce, a přesto mají biografickou relevanci), zároveň ale při komparaci

vystupují do popředí vlivy historických událostí a společenských procesů (makroúroveň) či současných veřejných ambivalentních diskurzů o stáří. Komparaci provádí Voľanská nejen v rovině Rakousko vs. Slovensko, ale i v rovině muži vs. ženy. Ukazuje se tak například, že ženy tematizují stárnutí častěji v souvislosti s fyzickou atraktivitou, muži s odchodem do důchodu (souvislost s tradičně připisovanými rolemi ve společnosti), že i pro autorky z Bratislavy je odchod do důchodu důležitou hranicí stáří a představuje častěji biografický zvrat než pro obyvatelky Vídně (důsledek převažující zaměstnanosti žen na Slovensku).

Jana Nosková (EÚ AV ČR, v. v. i.)

Monika Vrzgulová, Nevyrozprávané susedské histórie. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív. Bratislava: Veda, Ústav etnológie SAV 2016 (Etnologické štúdie 25), 140 s.–

Monika Vrzgulová se tématem holocaustu zabývá více než dvacet let a patří na Slovensku k průkopnicím (ženská forma je na místě, neboť metodu oral history na Slovensku využívají ve svých výzkumech převážně ženy-badatelky) využívání metody orální historie v etnologickém výzkumu. Výsledkem úspěšného propojení tématu a metody je recenzovaná kniha, jejíž název odkazuje na dva problémy, kterým se autorka věnuje: jednak „nevyrozprávanie“, jednak dvojí perspektiva.

Vzpomínky na holocaust sleduje autorka u dvou skupin obyvatel. V roli vypravěčů, očitých svědků, se nacházejí nejen přeživší holocaustu, židé ze Slovenska, s nimiž M. Vrzgulová pracuje od poloviny 90. let 20. století, ale také skupina, kterou lze označit anglickým slovem „bystanders“, tedy obyvatelé Slovenska nežidovského původu, kteří byli pozorovateli holocaustu a jejichž vzpomínky se do centra pozornosti dostaly teprve nedávno. Popis projektů, z nichž M. Vrzgulová vychází a na nichž participovala či je

vedla (Osudy tých, ktorí prežili holokaust – 1995–1997, pro organizaci Hidden Child – 2006–2007, Zločiny proti lidskosti na civilním obyvatelstvu během druhé světové války – od 2011), je součástí první kapitoly. Není samoúčelný, neboť přispívá ke kontextualizaci výpovědí narátorů a M. Vrzgulová má tak i možnost seznámit čtenáře se svým „výzkumným vzorkem“ a hned na začátku upozornit na některé zásadní charakteristiky, které pak zohledňuje v rámci interpretace empirického materiálu (například na tak triviální věc, jako je patnáctiletý až dvacetiletý rozdíl v době provádění výzkumu mezi židovskými a nežidovskými pamětníky, tj. to, že v rámci „bystanders“ si na události spojené s holocaustem vzpomínají lidé, kteří byli v období 1939–1945 většinou dětmi a mládeží).

I když M. Vrzgulová pracuje především s rozhovory provedenými metodou orální historie, jejíž výhody a nevýhody a základní znaky přehledně shrnuje v jedné z kapitol na začátku knihy (pojednává tedy o kontextualitě, subjektivitě, vztahu k identitě, paměti individuální i kolektivní, zapomínání, problematice kolektivního/kulturního traumatu či kultuře vzpomínání, s. 29–33), je si vědoma toho, že pamětníci neprezentují pouze své individuální vzpomínky, respektive že ty jsou ukotveny, ovlivněny sociálními rámci, v nichž se pohybují. Proto před analýzou vlastních vzpomínek logicky předkládá kapitolu o veřejných diskurzích týkajících se holocaustu a o politice vzpomínání na něj na Slovensku po roce 1989. Jasně ukazuje, že diskurzy o holocaustu jsou neodmyslitelně spjaty s diskurzí o slovenském státu (1939–1945), přičemž se po roce 1989 vykristalizovaly dvě základní protichůdné reprezentace (obrazy): jednak obraz prezentovaný především akademiky,

který vidí slovenský stát jako totalitní politický systém a kriticky se snaží vypořádat se se všemi jeho znaky a s událostmi, které ho doprovázely (tedy i s holocaustem), jednak obraz prezentovaný osobami představujícími mnohem širší spektrum profesí a zdůrazňujícími slovenskou státnost a samostatnost během slovenského státu („první samostatný stát Slováků“) a upozadujícími či zamlčujícími jeho totalitní charakter (s. 38). Tyto dva proudy vytvářejí podle M. Vrzgulové ambivalenci vzpomínání na holocaust, která se projevuje i v politické sféře, kde se v průběhu posledních dvaceti let ustupuje od snahy „úprimne sa ospravedlniť za konanie svojich predkov a ich činy proti židovským susedom počas holocaustu“ (s. 45). Podle M. Vrzgulové je navíc vzpomínání na holocaust jako takový dáno především procesy vně Slovenska a jeho aspirací v zahraniční politice – je totiž v konfliktu s vytvářením „národní identity evropských národů“ (s. 50), která vybírá momenty, na které může být daný národ hrdý (jak je pozorování M. Vrzgulové aktuální, se ukazuje dnes v Polsku na novelizaci zákona o Institutu paměti národa).

Vlastní vzpomínky analyzuje M. Vrzgulová ve dvou kapitolách, přičemž první z nich věnuje vzpomínkám přeživších, druhou pamětníkům z řad slovenské majority. Obě kapitoly jsou dále rozděleny do tematicky zaměřených podkapitol – sledují vzpomínky na život před vznikem slovenského státu, změny v židovsko-nežidovských vztazích, protizidovská opatření a jejich dopad (včetně arizací a dražeb židovského majetku), deportace, obraz představitelů režimu (Hlinkovy gardy či Hlinkovy slovenské ľudové strany) a návrat domů. Klíčem k výběru ukázek z interview se autorce stává snaha o co největší rozptyl, ambivalentnost vzpomínek. Tomuto přístupu

by však podle mého názoru slušelo více komentářů k ukázkám. Za přínos knihy považují jednoznačně kapitolu věnovanou „bystanders“. A to nejen proto, že výzkum v této skupině obyvatel je v současné době opravdu „záchranný“, jak ho nazývá sama autorka (během několika následujících let očití svědci historických událostí v letech 1939–1945 zmizí), ale i proto, že materiál vytváří důležitý komplementární zdroj ke vzpomínkám přeživších holocaust. A komparací obou pohledů (to, že chybí pohled viníků, je jiná záležitost) lze dojít k zajímavým závěrům mj. i v oblasti ovlivnění vzpomínání aktuálním společenským (politickým) diskurzem. Kromě toho, že vzpomínky nežidovských obyvatel přinesly řadu informací o životě židovské komunity, M. Vrzgulová jasně dokládá, jak se v nich ukazují znaky, které jsou charakteristické pro zpracování vzpomínek na problematické historické události. Ať už je to „svědectví dobrého svědomí“ (s. 86, tedy to, že pamětníci vzpomínají na to, co viděli, ale ne na to, co v dané chvíli sami dělali), nebo absence tematizace vlastní zodpovědnosti za období holocaustu či malý zájem o osudy židovského obyvatelstva po skončení války (s. 98). A to i přesto, že jednou z nejdůležitějších motivací k účasti na výzkumu bylo „podat svědectví o dobrých vztazích s židovskými sousedy“ (s. 82). Zajímavá je v této souvislosti i náboženská příslušnost nežidovských pamětníků, tedy jejich příslušnost k jiným církvím než církvi katolické.

V Závěru M. Vrzgulová srovnává obě skupiny vzpomínek, přičemž porovnává výsledky svého výzkumu s výzkumem F. Sterna, který se zabýval vzpomínáním židovského a nežidovského obyvatelstva v Německu. Spíše než o „antagonistických vzpomínkách“ (termín F. Sterna) navrhuje

hovořit o „paralelních vzpomínkách“. Místo antagonismu nastupuje podle ní na Slovensku absence sebereflexe, mlčení (s. 105). Přitom upozorňuje na ambivalenci vzpomínek, kterou připisuje nejednoznačnému formulování postojů a hodnocení daného historického období ze strany politických a církevních autorit (s. 101) a která zároveň narušuje určité stereotypy (například stereotyp bohatých židů, resp. bezproblémovosti života za slovenského státu pro všechny Slováky). Jestliže některé obrazy holocaustu přítomné ve vzpomínkách židovských pamětníků jsou téměř „ikony“, ustálenými reprezentacemi, jinak je tomu podle M. Vrzgulové se vzpomínkami nežidovských pamětníků – ty jsou zatím spíše osobními nebo nejvýše skupinovými reprezentacemi, přičemž skupina, kterou reprezentují, je uzavřena generačně (s. 100). I proto „nevyrozprávané“ příběhy. „Nevyrozprávanie“ se však týká i traumatu, který je k tomuto tématu vztažen – a to k traumatu nejen pro židovské, ale i nežidovské obyvatelstvo. Prezentuje se mlčením, nezájmem nebo i potlačením vzpomínek, což může být podle M. Vrzgulové i vliv další, komunistické totality.

M. Vrzgulová v dané knize využívá některé ze svých dřívějších textů, zároveň své poznatky z dlouholetého bádání nejen sumarizuje, ale i rozvádí, precizuje a pokládá další otázky. Otázky, které se týkají především politiky paměti – nejen mezigeneračního předávání vzpomínek, ale i kritické reflexe vlastní minulosti a úlohy elit při těchto procesech, když je očividné, že část slovenské veřejnosti dodnes nepřijala fakt zodpovědnosti nežidovského obyvatelstva za holocaust, tedy veřejný diskurz běžný v řadě evropských zemí.

Jana Nosková (EÚ AV ČR, v. v. i.)